

Ankara Üniversitesi Türk İnkâlâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 67, Güz 2020, s.469-506

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 14.08.2020 - 23.09.2020 (Araştırma Makalesi)

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN EKONOMİDE TAM BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI VE ÜRETİM HEYECANI

İhsan TAYHANI*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, Mustafa Kemal'in önderliğinde saldırgan emperyalist devletlere karşı - son derece güç koşullar altında - bir bağımsızlık savaşı verilmiş ve ülke işgalden arındırılmıştır.

Söz konusu bu bağımsızlık mücadelesinin, Osmanlı'nın geride bıraktığı "borç ekonomisi" olarak adlandırılabilir bir ekonomik zeminde - deyim yerindeyse - bulup, buluşturarak verilen bir mücadele olduğu da unutulmamalıdır. Büyük bir toplumsal dönüşümü gerçekleştiren 1923 Cumhuriyeti'nin temelleri de yine bu zeminde atılmıştır.

Hem yoklukların çarpan olduğu bu yolculuğun ağır yükünü omuzlarında taşıyan bir kişi hem de ekonomik bağımsızlığın devlet hayatında oynadığı rolü - henüz yolculuğa çıkmadan - bilen bir lider olarak Mustafa Kemal, bırakınız kuruluşu, daha kurtuluş aşamasında önceliği hep ekonomiye vermiştir.

Bu çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşılmak istenen "milli ekonomi" hedefi ve aşamalı olarak hayata geçirilen ekonomi modelleri gözden geçirilerek, Gazi Mustafa Kemal'in söz ve demeçleri ekseninde, O'nun, dönemin üretim fabrikalarına ait şeref (anı) defterlerine yansıyan "üretim heyecanı" irdelendi.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, fabrika, Mustafa Kemal, sanayileşme, üretim.

* Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, tayhani@yahoo.co.uk, (ORCID: 0000-0002-0287-8605).

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'İN KAVRAMI İÇİNDEKİ TAM BAĞIMSIZLIK İHTİŞAHI

ÖZET

After signing the Armistice of Moudros on October 30, 1918, Turks, led by Mustafa Kemal, fought against the aggressive imperialist powers under extremely hard conditions, gained their independence, and saved the country from invasion.

It should be recalled that the aforementioned independence war was fought with limited means as the Ottoman Empire had excessive amounts of foreign debt before going into the World War I. The Republic of 1923, that accomplished a vast social transformation, was founded under these circumstances as well.

Mustafa Kemal, as a leader who experienced poverty at first hand in his life and knew the importance of economic independence of a nation, paid special attention to economy not only during the foundation period but also during the war of independence.

In this article, the goal of “national economy” that was wished to be achieved during the first few years of the Republic and the economic models that were practised gradually were examined. Mustafa Kemal's enthusiasm of production that was reflected in the honour books of production factories of that time period was studied thoroughly in the light of his speeches and statements.

Key Words: *Economy, factory, industrialization, Mustafa Kemal, production.*

Giriş

21 Ekim 1999 tarihinde uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybeden siyaset bilimci, yazar ve öğretim üyesi Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı, Batılıların Kemalizm olarak adlandırdıkları düşünce sistemini; ‘Kemalizm geçmişin bekçiliği değil, geleceğin öncülüğüdür.’ şeklinde veciz bir sözle anlatmıştı. Kışlalı'nın bu savı, yurdumuz insanının yüz yüze kaldığı her olayda Türkiye özelinde, tüm insanlığı ilgilendiren pek çok olayda ise dünya genelinde doğrulanmaya devam ediyor.

Örneğin, 2019 Aralık ayından itibaren adım adım bütün dünya devletlerini, Mart 2020 ortalarından beri de Türkiye'yi etkisi altına alan ve çok yönlü yıkımlara yol açan “Corona Pandemisi”, Atatürk'ün, “devletçilik” prensibi ile “sosyal devlet” ve “üretim ekonomisi” kapsamındaki sosyo-ekonomik politika ve uygulamalarının - neredeyse bir asır sonra - ne denli yaşamsal önemde olduğunu gözler önüne sermiş bulunuyor.

Eylül 2020 itibarıyla dünyada 700 binden fazla kişinin hayatını kaybetmiş olması [Kasım 2020 itibarı ile 1 milyon 200 bini aşmış durumdadır], güçsüz ekonomik yapıya sahip devletler bir yana, güçlü olduğu sanılan devletlerin bile iktisadi açıdan darboğaza girmelerine yol açmıştır. Bunun üzerine farklı disiplinlerden uzmanların, '*artık hiç bir şey eskisi gibi olmayacak!*' demeye başladıkları görülüyor. Kuşkusuz bu önemli bir aşamadır. Büyük bir olasılıkla bundan böyle pek çok devlet, vahşi kapitalizmin insanlığı nerelere sürüklediğini görüp devletçi politikalara yönelecek, başarabildiği ölçüde üretime ağırlık verecek ve sosyal devlet olmaya çalışacaktır.

Kışlalı'nın nitelemesiyle Kemalizm'in geleceğe öncülük misyonu, kendisini, Covid 19 salgınında bir kez daha hatırlatmış bulunuyor. Türkiye'nin, bu salgını şimdilik kaydıyla göreceli olarak az zararla atlattığı olmasının arka planında, yine Atatürk'ün öngörüsü doğrultusunda, 1930'lu yıllarda temeli atılmış olan "sağlık hizmetleri alt yapısı"nın önemli bir rolünün olduğu bilinmesi gereken bir olgudur.

Yüz yıl sonrasına da projeksiyon yapabilen bir düşüncenin uzantısı olan ekonomi alanındaki hamlelerin, henüz kurtuluş günlerinde yapılmaya başlamış olması dikkat çekicidir. Toplumu, on beş yıl gibi çok kısa bir sürede ve olumlu anlamda değiştiren ve dönüştüren söz konusu devrimci hamleleri, Atatürk'ün büyük dehâsının ve donanımının ürünü olarak görmek gerekir. Aksi takdirde, "emperyalistlerin işgali altındaki bir vatan kurtarılmaya çalışılırken, nasıl olur da eş zamanlı olarak o vatanın ve vatan toprağı üzerindeki milletin geleceğı kurgulanabilir?" sorusu yanıtız kalır düşüncesindeyiz.

Sakarya Meydan Savaşı öncesinde, yani Milli Mücadele'nin en ateşli günlerinde 1921 yılında, Ankara'da Maarif Kongresi'nin toplanması ve yine daha cumhuriyet ilan edilmeden - Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada - 17 Şubat 1923 tarihinde Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'nin toplanmış olması, dünya siyasal tarihinde örneğine rastlanmayan, dikkate değer geleceğı kurgulama girişimleridir.

Ekonomik bağımsızlığın devlet hayatında oynadığı rolü çok iyi bilen Gazi Mustafa Kemal'in, Milli Mücadele sürecinde kafa yorduğı konulardan birisi de "Milli Ekonomi"dir. Milli bir ekonomiye sahip olmak, O'nun "tam bağımsızlık anlayışının" olmazsa olmazıdır denilebilir. Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışını eksiksiz bir biçimde kavrayabilmek için de yine onun söz ve demeçlerinin izini sürmek gerekir. Çünkü onun ağzından çıkan sözler ve verilen demeçler, birer senet gibidir, arkasında durulmuş ve mutlaka hayata geçirilmiştir. Türk dostu olarak bilinen H. Franklin Bouillon 9

Haziran 1921 tarihinde Ankara'dadır ve 13 Haziran'da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ile gündemde Misak-ı Milli'nin olduğu görüşmeler yapılacaktır. Bu toplantılara çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa da katılır. Anılan bu görüşme sırasında Mustafa Kemal, kendisinin tam bağımsızlık anlayışını bir türlü anlamak istemeyen emperyalistlere tokat gibi bir "tam bağımsızlık" dersi verecek ve şunları söyleyecektir:

'Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde hiç kuşkusuz çok düşündük. Ama sonunda vardığımız kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Biz, işe böyle başlamış kişileriz. Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bağımsızlığından yoksunluğu demektir. ...'¹

Bu sözler söylenir ve bu kararlı duruş sergilenirken, Milli Mücadele'nin devam etmekte olduğuna dikkat edilmelidir. Problem, bunun nasıl üstesinden gelineceği noktasında düğümlenir. Aslında geliştirmiş olduğumuz bu sorunun cevabı da, yukarıda bir bölümü alıntılanmış olan Mustafa Kemal'in sözleri arasında verilmiştir. O cevap; tüm olumsuzluklara karşın, başarıya olan inanç ve özgüvendir.

Yokluklar ve yoksunluklar içerisinde ve ağır koşullar altında yaklaşık dört yıl devam eden "Milli Mücadele"den nasıl başarı ile çıkılmışsa, Osmanlı'dan miras kalan "borç ekonomisi" düzleminde verilen "Milli Ekonomi" mücadelesinden de başarı ile çıkılacak ve yaşamsal önemdeki ekonomik bağımsızlık elde edilecektir.

Sözü edilen bu ekonomik savaşımdan da başarı ile çıkılmış olmasında Atatürk'ün, üretime yüklediği anlam ve üretimden duyduğu heyecanın da önemli bir payının olduğu göz ardı edilmemelidir. Bilindiği gibi üretimden heyecan duyulmuyorsa, üretim de ol(a)maz. Bu çalışmada; çözümlenmek (analiz) istenen boyut da, Atatürk'ün "üretim heyecanı" olacaktır. Onun ekonomiye olan ilgisini bir heves ve/veya özlem gibi yorumlamak çok yüzeysel bir yaklaşım olur. Harp Okulu'ndaki öğrencilik yıllarından itibaren gelecek için düşünsel anlamda hazırlık yapan Mustafa Kemal'in özel kitaplığındaki 4289 kitaptan 204 adedi siyasal bilimler, 144'ü de ekonomi

¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Cilt II (1920-1927), Ondördüncü Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, ss. 623-624.

içeriklidir.² Böylesi bir okur, kütüphanesindeki ekonomi ve iktisatla ilgili 144 adet kitapla yeterli bir ekonomi alt yapısı oluşturmuş olmalıdır.

Çalışmanın problemi olarak ortaya konulan çözümlemeyi yaparken, ulaşılmak istenen “milli ekonomi” hedefi ve bu hedefe ulaşmak için aşamalı olarak hayata geçirilen ekonomi modelleri gözden geçirilecek, Atatürk'ün konuya ilişkin söz ve demeçleri doğrultusunda, O'nun, dönemin üretim fabrikalarının anı defterlerine yansıyan “üretim heyecanı” irdelenecektir.

1. Osmanlı'nın Geride Bıraktığı Ekonomik Miras

İlk planda çelişkili gibi görünse de Osmanlı'nın iktisadi çöküşü, reformcu bir padişah olan II. Mahmud'un saltanatının son yılına rastlar. Söz konusu bu dönemde de Avrupa'nın kısılcı altında olan Osmanlı, bir taraftan yönünü İstanbul'a çeviren Rusya, diğer taraftan da Kütahya'yı ele geçirmiş olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tehlikesine karşı kendisini destekleme vaadinde bulunan İngiltere ile 16 Ağustos 1838 tarihinde Serbest Ticaret Sözleşmesi'ni [Balta Limanı Antlaşması] imzalamak durumunda kalmıştır. Doğan Avcıoğlu bu sözleşmeyi, Osmanlı'nın idam fermanı olarak niteler.³ Doğru bir saptamadır, çünkü bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu, adeta kapitalist ülkelerin açık bir pazarı haline gelmiş ve doğal olarak iktisadi çöküş sürecine girmiştir.

II. Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan Abdülmecit de, hem o günlerdeki dış konjonktür hem de Mustafa Reşit Paşa'nın yönlendirmesi ile 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat'ı ilan edecektir. Tanzimat'ın, Türk siyasi tarihindeki yerine ilişkin yapılan değerlendirmeler içerisinde; Doğu Perinçek'in, *Tanzimat, 1838 Ticaret Sözleşmesi'nin gerekli kıldığı hukuki düzenlemelerin ana hatlarını saptar*⁴ yolundaki değerlendirmesi önemlidir. Çünkü zamanla Ticaret Sözleşmesi ile İngiltere başta olmak üzere kapitalist devletlere verilen ayrıcalıkların, Tanzimat'la nasıl hukuksal güvence altına alınmış olduğu görülmüştür. Bu arada İngiltere, serbest ticaret yoluyla Osmanlı'nın da sanayileşeceği düşüncesini Mustafa Reşit Paşa aracılığı ile benimsetmeye çalışır. Oysa o dönemde Osmanlı'nın, Avrupa'nın gelişmiş sanayisi ile rekabete girmesi mümkün değildir. Nitekim, bir taraftan üstün İngiliz ve Avrupa sanayiine kapılar ardına kadar açılırken, öte yandan telkinler doğrultusunda sanayileşme çabasına girilmiş, bu deneme de eski-

² Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yay., Ankara, 1982, s. 9.

³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün – Bugün -Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, İkinci Basım- Şubat 1969, s. 51.

⁴ Doğu Perinçek, **Türkiye'nin Anayasa Birikimi**, Kaynak Yatırımları, İstanbul, İkinci Basım: Haziran 2012, s. 56.

yeni bütün sanayiın yok olması ve gelişme olanaklarının yitirilmesi ile sonuçlanmıştır.⁵ 1838 Sözleşmesi'nden umulanın aksine içerisine düşülen bu iktisadi tuzak, giderek Osmanlı'nın iflasına yol açacak olan borçlanmayı kaçınılmaz kılacaktır.

Sıklıkla yapılan seferler ve özellikle uzun süren savaşlar Osmanlı maliyesini alt üst etmiş ve darboğazlara sürüklemiştir. 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'na kadar borçtan kaçınan Osmanlı, savaşın devam ettiği 1854 yılında ilk defa İngiltere ve Fransa'dan Mısır haracının yanında, İzmir ve Suriye gümrüğünü de karşılık göstererek borç almıştır. Ancak, bu borçlanmaları 1855, 1858, 1860 borçlanmaları izlemiş, 2-3 yılda bir, bazen yılda bir dış borçlanmaya gidilmiştir.⁶ Yazı çerçevesi dışında kaldığı için burada detaylandırmaktan kaçındığımız bu tehlikeli borçlanma, 1875 yılına kadar yirmi bir yıl devam etmiş ve nihayet koca bir imparatorluk, aldığı borçların faizini bile ödeyemeyecek duruma düştüğünden 1875'te iflasını istemek durumunda kalmıştır.

Arkasından 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi'nde ise, Osmanlı Maliyesi'ni yönetecek bir komisyonun kurulması, bu komisyonun devletin bütçesini yapması ve denetlemesi kararlaştırılmıştır. Sözü edilen kararın Bâbü'lî'de yarattığı telaş içinde ehven-i şer [kötülerin iyisi] sayılan Düyûn-ı Umumiye sistemi [Kamu Borçları Yönetimi], "Muharrem Kararnamesi" ile 1881'de yürürlüğe konmuştur.⁷ [20 Aralık 1881]

Bilindiği gibi Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin görevi, devletin o gün için almakta olduğu vergileri toplayarak alacaklılara dağıtmaktır. Bu borç, 1923 yılında Lozan'da da Türk Delegasyonu'nun karşısına çıkarılmıştır. İsmet İnönü hatıralarında önlerine getirilen bu enkaz karşısında verdikleri mücadeleyi şu sözlerle anlatır:

'... Düyûn-u Umumiye, Lozan Konferansı'nın en çetin meselelerinden birisi idi. İmparatorluk son zamanlarda her sene 7 milyon altından fazla borç ödüyordu. ... İddialarına göre, hukuken Türkiye borçların muhatabı kalacaktı. Ve borçların altın olarak tediyesini gayet tabii telakki ediyorlardı. Borçların her iki yönü [miktarı ve ödeme cinsi (para birimi)] için konferansın başından sonuna kadar mücadele edilmiştir.'⁸

⁵ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 53.

⁶ Sina Akşin, **(Siyasal Tarih 1789-1908) Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi 2**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, t.y, s. 134.

⁷ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 62.

⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 90.

İnönü'nün dile getirdiği Lozan'daki uzun ve zorlu görüşmelerden sonra, Osmanlıdan Ankara Hükümeti'ne 107. 528. 461 altın lira borç kalmış,⁹ ancak bu borcun Fransız Frangı para birimi üzerinden ve taksitler bağlanarak ödenmesi karşı tarafa kabul ettirilmiş, 1929 yılından itibaren ödemeye başlanmış ve nihayet son borç da 1954 yılında ödenerek sıfırlanmıştır.¹⁰

Tanzimat'ın, ıslahatların ve kapitülasyonların iktisadi açıdan Osmanlıyı getirdiği son durak, Atatürk'ün ifadesi ile üzerine yüz yıllık hesapların yatırıldığı Lozan masasıdır. Bu dramatik sona sürüklenmeden önce, özellikle İttihat ve Terakki iktidarı döneminde “ülke bu iktisadi açmazdan nasıl çıkar?” sorusuna yanıt arandığı olmuştur. Söz konusu bu arayış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam edecek ve 1914'te - sonuçsuz da kalsa - en azından düşünsel anlamda “milli iktisat” aşamasına ulaşacaktır.

Niyazi Berkes, Yusuf Akçura'nın çıkardığı Türk Yurdu dergisinin sayfalarını Parvus'a* açmasının “milli iktisat” düşüncesinin filizlenmesinde etkili olduğunu belirtir ve şunları söyler:

‘... Parvus'un bu fikirleri [Osmanlı maliyesinin tarihi üzerine yaptığı incelemeler] İttihat ve Terakki önderleri üzerinde çok etkili olduğu gibi, Türkçüler arasında da ilgi çekti. İttihat ve Terakki'nin 1911, 1912 ve 1913 kongrelerinde ve Türkçülük fikirleri yayın Fransızca Jeune Turc ve Türk Yurdu gibi gazete ve dergilerde bunun yansımalarını görürüz. Ulusal kalkınmanın dayanağı, devletin ulusal bir ekonomi siyaseti gütmesi olmalıydı.’¹¹

Yakup Kepenek ise, yukarıda sözü edilen düşünce ikliminde iyi niyetle atılan bazı adımların sonuçsuz kaldığını şu sözlerle anlatır:

‘Osmanlı'nın kamu girişimciliği yoluyla ve askeri gereksinimleri karşılamak üzere sanayi işletmeleri kurması, sanayinin gelişmesini sağlayacak önlemler alması ve son yıllarda sanayii özendirici (teşvik) girişimlerinde bulunması da sanayileşmede başarılı olmaya

⁹ Fethi Karaduman, *Altın Yıllar*, A7 Kitap, İstanbul, Şubat 2020, s. 196.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1982, ss. 198-205.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına hazırlayan: Ahmet Kuyuş), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 2002, ss. 461-468.

* **Aleksandr Parvus** (Rusça: Александр Парвус), doğum adı **İsrail Lazareviç Gelfand** (8 Eylül 1867 - 12 Aralık 1924), Marksist teorisyen, devrimci ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nde tartışmalı bir aktivist. Alman ajanlığı yaptığı rivayeti de mevcut. Modern Alman yazınında 'yağmacı' olarak adlandırılan Parvus, 20. Yüzyılın en önemli süreçlerinde rol alan baş aktörlerdendir. Politik ideolojiler geliştirip bu ideolojilerin terörizm, anarşi, devrimsel faaliyetler, sosyal mühendislik, politik manipülasyon yöntemleriyle ülkelerin geçerli rejimlerine karşı operasyonlar yürütmüştür. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Aleksandr_Parvus),Erişim: 01.09.2020.

yetmemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi olarak sanayileşme özleminden başka bir şey kalmamıştır denilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkede bir sanayileşme özlemi, sanayileşme gerekliliği düşüncesi egemen olmuştur.¹²

Osmanlı'nın geride bıraktığı ekonomik miras, 1920'li yılların sonlarında yapılan sanayi sayım verileri üzerinden daha somut bir biçimde görülür. 19'ncü asrın ikinci yarısından itibaren memleket, çividen makineye, kurşun kalemde şekere ve una kadar muhtaç olduğu mamullerin tamamını veya büyük bir kısmını ithal zorunluluğuna düşmüştür. Cumhuriyet kurulduğu sırada memlekette mevcut modern sanayi işletmeleri kömür, bakır v.s. madenlerinden daha ziyade askeri ihtiyaçlar için çalışan Feshane, Hereke, Zeytinburnu gibi devlet fabrikalarından ve özel şahıslara, bilhassa yabancılara ait mensucat, çimento, zeytinyağı fabrikaları gibi bazı müesseselerden ibarettir.¹³

İmparatorluğun, yer altı ve yer üstü zenginlikleri olan Orta Doğu ve Rumeli topraklarından çekile çekile tutunmaya çalıştığı Anadolu coğrafyasında, böylesi bir ekonomik miras üzerinde bir Milli Mücadele'nin verilecek olması, kuşkusuz bu mücadeleyi daha anlamlı kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş alanı olan ve yıkıma uğrayan Anadolu topraklarındaki Kurtuluş Savaşı sırasında da saldırgan emperyalistlerin yakıp yıkması devam etmiştir. Ege bölgesindeki şehirlerin, köylerin insanları ile birlikte Yunanlar tarafından acımasızca yakıldığı tarihin hafızasında kayıtlıdır.

Kışlalı, Türkiye'nin 1920'lerdeki portresini şu satırlarla çizer; '*sanayi yok, savaşlar sadece ekonomiyi değil, toplumu da çökertmiş. Kişi başına düşen ulusal gelir 70 dolar... Taş işçiliğinden kuyumculuğa kadar, tüm "usta"lar ya Rum, ya Ermeni, ya Yahudi. Ticaret yaşamı da hemen tümüyle onların elinde. Toplu işne bile dışarıdan geliyor.*'¹⁴ Tabii Kışlalı'nın sözünü ettiği ticaret ve sanat erbabı azınlıkların büyük çoğunluğunun, Kurtuluş Savaşı sırasında ülkeyi terk ettikleri de göz ardı edilmemelidir.

İşte Osmanlı'nın geride bıraktığı miras budur!. Atatürk'ün, 1920'lerden itibaren yönlendirip, olgunlaştırdığı 1930'ların iktisadi gelişim ve sanayi hamleleri bu zemin üzerinde yapılmıştır.

¹² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 99, İstanbul, 6. Basım- Eylül 1994, s. 17.

¹³ **Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi** (Bu kitap, Prof. Dr. Memduh Yaşa'nın idaresinde Akbank'ta kurulan bir ilim heyeti tarafından hazırlanmıştır.), Akbank Kültür Yayını, APA Ofset Basımevi, İstanbul, 1980, s. 13.

¹⁴ Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, İstanbul, 4. Baskı: Aralık 1995, s. 79.

2. Gazi Mustafa Kemal'in Ekonomik Bağımsızlığa Verdiği Önem

Mustafa Kemal, kendisini 22 Nisan 1921 tarihinde *'Hürriyet ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben, milletimin ve büyük atalarımın en değerli miraslarından olan bağımsızlık aşkıyla yaratılmış bir adamım. Çocukluğumdan bugüne kadar ailevi, özel ve resmi hayatımın her dönemini yakından tanıyanlarca bu aşkı bilir. ...'*¹⁵ sözleriyle tanımlar. Gerçekten de özgürlük ve bağımsızlığın, daha çocukluk günlerinden itibaren onun bir karakter yansıması olduğuna ilişkin oldukça fazla anlatı vardır. Mustafa Kemal Palaoğlu, Atatürk'ü tek sözcükle anlatmam istense, tereddütsüz bağımsızlık derim şeklinde bir saptama yapar ve şunları ekler: *'Tam bağımsızlık, bir hareket, bir hayat tarzı, bir bilinç, Atatürk'ü anlamak da, sevmek de o bilince bağlı üst tarafta boş sözler'*.¹⁶ Ekonomik bağımsızlığın, Mustafa Kemal'in bağımsızlık anlayışının vazgeçilmez bir bileşeni olduğu önceden vurgulanmıştı. Bu konuya olan duyarlılığını açıklığa kavuşturmak için doğrudan kendi sözlerine dönelim: Mustafa Kemal, kurtuluşun simgesi olan 9 Eylül 1922 tarihinden yaklaşık beş ay sonra, 14 Ocak 1923'te başlayıp 20 Şubat 1923 tarihine kadar 36 gün devam edecek olan bir Batı Anadolu gezisine çıkmıştır.¹⁷ [Eskişehir'den itibaren Lozan Delegasyon Başkanı İsmet İnönü ile birlikte yapılan tren yolculuğu 20 Şubat'ta Ankara Garı'nda sona ermiştir.] Mustafa Kemal Paşa, söz konusu bu gezide, gazeteciler de dahil çeşitli toplum kesimleri ile görüş alışverişinde bulunmuştur. 16-17 Ocak 1923 tarihinde gezi duraklarından biri olan İzmit'te ülke ekonomisi için çizdiği yol haritası şöyledir: *'Çalışmak zorunda olduğumuz hususlardan en önemlisi ekonomidir. Çünkü millet yoksulluk ve sıkıntıda kaldıkça hiç bir şey yapamaz. İlk önce zengin olmalıdır. Çünkü her şeyi yapan paradır. Öncelikle ekonomiye önem vermek gerekir. Millete verimli ve faydalı elemanlar yetiştirmek ekonominin zorunluluklarından biridir. ...'*¹⁸ Bir bölümü alıntılanan bu açıklamada görüldüğü gibi Mustafa Kemal, öncelikli hedef olarak ülke ekonomisini işaret etmiş, aynı zamanda mali özgürlüğe vurgu yapmış ve bu alanda hizmet verecek insan yetiştirmeye dikkat çekmiştir. Bir gün sonra, 18 Ocak 1923 tarihinde yine İzmit'te şunları söyler: *'Yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı ekonomi ile kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti, bir ekonomi devleti olacaktır.'*¹⁹ Milli Mücadele'nin ne gibi büyük ekonomik sıkıntılar çekilerek verildiğini

¹⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Nisan 1921, Sayı: 167, s. 1.

¹⁶ Mustafa Kemal Palaoğlu, **Müdafa-i Hukuk Saati**, Bilgi Yay., Ankara, 1998, s. 196.

¹⁷ Mehmet Önder, **İzmir Yollarında**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s. 9.

¹⁸ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 35.

¹⁹ Mehmet Önder, **İzmir Yollarında** s. 32.

en iyi bilenlerden biri olarak o, bu sözleriyle güçlü bir orduya sahip olmanın ön koşulunun da güçlü bir ekonomiye sahip olmaktan geçtiğini belirtmekte ve ekonomik açıdan gelişmiş bir Türkiye özlemini dile getirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, yine anılan gezi kapsamında olmak üzere 25 Ocak 1923 tarihinde, gezi duraklarından bir diğeri olan Alaşehir'de ise şöyle bir açıklama yapar:

'Arkadaşlar, bundan sonra pek önemli zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, ekonomi, ilim ve kültür zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar kazandığı zaferler, memleketimizi gerçek kurtuluşa yöneltmiş sayılmaz. Bu zaferler ancak, gelecekteki zaferimiz için değerli bir ortam hazırlamıştır. Askeri zaferlerimizle gururlanmayalım. Yeni ilim ve ekonomi zaferlerine hazırlanalım.'²⁰

Görüldüğü gibi Atatürk'ün bu açıklamasında da ekonomi baş köşededir. O, ekonomik bağımsızlık elde edilmeden, esenliğe çıkmış sayılmayacağını altını özenle çizmiştir.

Atatürk'ün bu açıklamaları, cumhuriyetin henüz ilan edilmediği bir süreçte, dahası Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'nden kısa sayılabilecek bir süre önce yapmış olması anlamlıdır. Anlamlıdır, çünkü kurtuluştan sonraki kuruluşla ilgili olarak zihninde şekillendirdiği strateji doğrultusunda, hem yirmi iki gün sonra toplanacak olan Birinci Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'nde yapacağı o kapsamlı konuşmasının hem de ilan edeceği cumhuriyetin oturacağı iktisadi temelin şifrelerini vermektedir.

Atatürk'ün ülke ekonomisine ilişkin açıklamaları ve projeksiyonu, 1938 yılında Dolmabahçe'deki son günlerine kadar devam etmiştir. Onun söyledikleri sıradan, hamasi, içerisinde bulunulan koşullar nedeniyle dile getirilmiş söylemler değildir. O, ne söylediye hep arkasında durmuş, yönlendirmiş, süreçleri yakından izlemiş, ya da çiftliklerdeki tarımsal etkinliklerde görüldüğü gibi eylemli olarak kendisi pratiğini yapmış ve gerçekleştirmek için olağanüstü çaba göstermiştir.

3. Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'nin Ekonomik Bağımsızlık Arayışındaki Yeri

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açıldıktan sonra, meclis bünyesinde seçimle belirlenen bir komisyonun hazırladığı "Büyük Millet Meclisi Bakanlarına Dair Kanun" 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilmiş, bir gün sonra, 3 Mayıs 1920 tarihinde de Bakanlar Kurulu ve

²⁰ A.g.e., s. 48.

Meclis Başkanı Mustafa Kemal dahil on bir kişilik bir bakanlar kurulu oluşturulmuştu. Bu kabinede bakan olarak Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşenk) yer aldığı bir Ekonomi Bakanlığı [İktisat Vekâleti] da vardır.²¹ Afet İnan, o günkü koşulları dikkate alarak hükümet kabinesinde yer verilen İktisat Vekâleti'ne [Ekonomi Bakanlığı] ilişkin şu değerlendirmeyi yapar:

“Hükümet programında mali ve ekonomik meseleler üzerinde önemle durulacağı da belirtilmiştir. Ancak 1920-1922 yıllarında Türkiye Kurtuluş Savaşı içinde bulunduğundan T.B.M. Meclisi Hükümeti'nin bu dönemdeki başlıca amacı, yurdu istiladan kurtarmaktır. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de , hükümet o sıralarda üretim ve endüstriye yatırım yapacak durumda değildir. Aksine tüketici topluluk çoğunluktadır. Bununla beraber yönetici kadro zaferden sonra prensip olarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığı öngörmüştür.”²²

Gerçekten de her konuda olduğu gibi, ülke ekonomisini ilgilendiren konularda da yeri ve zamanı geldiğinde devrimci tavırlar sergilenecektir. İlk Hükümet kabinesinde bir İktisat Bakanlığı oluşturmak suretiyle ileride gerekli olacak bir zemin hazırlanmış olur. Mustafa Kemal'in, yine bağımsızlık savaşının en ateşli günlerinde, savaş sonrası kurulacak olan yeni Türkiye Devleti'nde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için özel bir heyet kurmuş olması dikkat çekicidir. Heyetin başkanı Ziya Gökalp'tir. Atatürk'ün zaman zaman çalışmalarına katıldığı heyet, çalışmalarını Ankara garında bir vagon içerisinde yürütmüştür.²³

Afet İnan'ın dediği gibi, işgal altındaki yurdu düşmandan arındırma önceliği olan Meclis Hükümeti'nin, mutlu sona ulaştığı 9 Eylül 1922 tarihinden sonra, bu kez ekonomik bağımsızlık yolunda somut adımlar atmaya başladığı görülür.

Nazmi Kal, düşünce olarak Mustafa Kemal'in zihninde olgunlaşan İktisat Kongresi'nin toplanması doğrultusunda atılan ilk adıma ilişkin şunları söyler:

‘1922 sonlarında İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başvekil) Rauf Orbay'dır. Mahmut Esat Bozkurt ise İktisat Vekili (Bakanı) dır. Atatürk muhtemelen kurtuluş savaşını 9 Eylül'de sonlandırdıktan hemen sonra İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'a İzmir'de bir İktisat Kongresi toplaması emrini verir. Bu emri ne zaman verdiği

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 3. Baskı: Mart 2004, ss. 210-211.

²² Ayşe Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı: 2018, s. 12.

²³ Yüksel Ülken, **Atatürkçülük II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 325., İstanbul, 1997, s. 252.

konusunda kesin bir bilgimiz ve belgemiz yok. Tahmin yürütmek gerekirse 1922'nin Ekim ayında vermiş olabilir.²⁴

Tahmini olarak işaret edilen bu tarihin, doğruluk payı yüksektir. Çünkü çalışmada önceden vurgulandığı gibi Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923 tarihinde ülke ekonomisine ilişkin açıklamalar yapacağı ve adeta kamuoyu oluşturacağı bir Batı Anadolu gezisine çıkacaktır.

Gündemi (içeriği) Türkiye genelini kapsadığı halde, İzmir'de toplandığı için literatürde çoğunlukla "*İzmir İktisat Kongresi*" künyesi ile anılan kongreyi, toplanması, kararları ve sonuçları bakımından ele alan değerli çalışmalar mevcuttur.²⁵ Biz burada, ekonomik bağımsızlık arayışı içerisindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

Kongre'nin, zaferden sadece dört ay sonra, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada ve henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce, 17 Şubat 1923 - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmış olması rastlantı eseri değildir ve birkaç boyutlu bir mesajı vardır. Birincisi; elde edilen askeri zaferin, Atatürk'ün vurgusuyla ekonomik bir zaferle taçlandırılması ihtiyacıdır. Bunu başarabilmek için de toplumun önüne bir hedef koymak gerekiyordu. Kongre kararlarına bakıldığında bu hedefin konulduğu görülür. Söz konusu hedef, "Misak-ı İktisadi"(İktisad Andı)dir. İkinci mesaj; önceden elde etmiş oldukları iktisadi ayrıcalıkları bir türlü bırakmak istemeyen Lozan masasındaki rakiplere yöneliktir. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan ilk devre Lozan görüşmelerinin kilitlenmesine mali konuların yol açtığı yine bilinen bir konudur. Bunlar, Düyûn-ı Umumiye'dir, kapitülasyonlardır. Anılan konular, özellikle Lord Curzon başkanlığındaki İngiliz Delegasyonu'nun ısrarcı tutumu ve İsmet İnönü başkanlığındaki Türk Delegasyonu'nun haklı direnci nedeniyle çözüme kavuşturulamamış ve görüşmeler, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramıştır. Bunun üzerine Türk Delegasyonu Türkiye'ye dönecek ve Meclis'te Lozan görüşmelerinin birinci dönemine ilişkin kapsamlı ama yer yer sert tartışmalar yapılacak ve yeni bir strateji geliştirilecektir.

İzmir İktisat Kongresi ile Lozan'daki muhataplara verilmek istenen mesajın gerekçesini görmek için de, birinci dönem görüşmeleri sırasında Lord Curzon'un İsmet İnönü'ye söylediği şu sözlere bakmak yeterli olacaktır düşüncesindeyiz

²⁴ Nazmi Kal, (1923-1939 Cumhuriyetin Kalkınma Mucizesi) Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar, Sonsöz Matbaacılık, Ankara, 2014, s. 15.

²⁵ Bkz. Ayşe Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı: 2018; Kâzım Karabekir, *İktisat Esaslarımız Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İktisat Kongresi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001; A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, AÜSBF Yay., Ankara, 1971. vd.

'Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de bu yanımda (Amerika delegesi Mr. Chaild). Unutmayın ne reddederseniz hepsi cebimdedir. Fransızlardan mı? ... Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz.'²⁶

İnönü, hatıralarında '*Lord Curzon'un bu sözleri kulağımda kalmıştır ve sözünün geçtiği her yerde hatırlamışumdur*' der ve Curzon'un sözleri bittiği zaman ona verdiği cevabı da şu sözlerle aktarır: '*Şimdi meseleleri halledelim, para istemek için gelirim, o zaman gösterirsiniz. Hakikat şudur ki, İkinci Cihan Harbi kapı önünde görününceye kadar mali bakımdan bize kolaylık gösterilmemiştir. Ve Türkiye kendisini kendi alın teri ile tamir ederek İkinci Cihan Harbi'ni idrak etmiştir.*'²⁷

İnönü'nün dile getirdiği acı derslerle yoğrularak kazanılan bu deneyim, başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere devrimci kadronun rehberi olmuştur. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi, Batı'nın, bu kez de Ankara Hükümeti'ni, giderek yeni devleti ekonomik kısıkaç altına alma ve çökertme planına karşı bir itiraz mesajı olarak da yorumlanabilir. Çünkü kongreden çıkarılacak sonuçlardan birinin de "*Biz, kendi ekonomik seçeneğimizi yaratıp, kendi ayaklarımız üzerinde duracağız*" şeklinde özetlenebilecek bir kararlılık vurgusu olduğunu düşünüyoruz.

İktisat Kongresi'nin üçüncü mesajı ise, Mustafa Kemal'in zihninde olgunlaştırdığı devrim kronolojisi ile yakından ilgilidir. Söz konusu bu kronoloji uyarınca, temelleri 23 Nisan 1920 tarihinde atılmış olan bir cumhuriyet ilan edilecektir. İzmir İktisat Kongresi ile henüz daha ilan edilmemiş olan bu devletin, hangi ekonomik esaslar üzerinde inşa edileceğinin de işareti verilmiş olur. Söz konusu yeni devlet, çoğunlukla kendi öz kaynaklarını harekete geçirerek, kendi sanayisini kuracak ve daima üretimin esas alınacağı bir ekonomik faaliyet içerisinde olacaktır.

²⁶ İsmet İnönü, a.g.e., ss. 89-90.

²⁷ Aynı yer.

4. Gazi Mustafa Kemal'in Tarihi Ders Niteliğindeki Kongre Açılış Konuşması

Kongre, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de, Karataş'ta eski İttihat ve Terakki Okulu binasında bütün illerden gelen tüccar, sanayici, çiftçi, işçi vb. temsilcileri olmak üzere 1135 üye (delege) ile açılır.²⁸

Mustafa Kemal'in, bu tarihi ve uzun konuşmasını üç ana bölüm altında kurguladığı söylenebilir. O, konuşmasının başlangıcında “*ekonominin*” devlet hayatında oynadığı role dikkat çeker ve devletlerin ekonomiye gösterdikleri ve /veya gösterecekleri ilgi oranında yükseldiklerine ya da gerilediklerine dikkat çeker. İkinci bölümde; Osmanlı'nın, içerisine çekilen tuzaklar ve yönetim hataları nedeniyle başına Düyûn-ı Umumiye gibi bir belanın nasıl açıldığını ve bağımsızlığını nasıl yitirdiğini belirtir ve son tahlilde yine Osmanlı'nın, nasıl sömürge haline dönüştürüldüğünü anlatır. Son bölümde ise, toplumun önüne bir “*ulusal ekonomi*” hedefi koyar ve bu hedefe ulaşmak için neler yapılması, nasıl çalışılması gerektiği doğrultusunda yol gösterir ve ufuk açar.

Atatürk'ün, neredeyse yüz yıl önce yaptığı bu açılış konuşması, yine dünya siyasal tarihinde örneği olmayan ve bugün de güncelliğini koruyan, tam anlamıyla tarihi bir konuşmadır. Bu nedenle her dönemde, özellikle yönetim erkini elinde tutan ya da tutacak olan siyasiler tarafından baştan sona ve dikkatli bir biçimde defalarca okunmalıdır.

Ekonomiye ve üretime verdiği önemi yansıtmaları bakımından Atatürk'ün söz konusu bu tarihi konuşmasından birkaç kesite yer vermeyi doğru buluyoruz. Örneğin, konuşmasının akışı içerisinde Osmanlı dönemine ilişkin gerçekçi değerlendirmeler yaptıktan sonra ‘*Millet, evi ve yaşamı için gerekli çalışmalardan uzaklaştırılıp diyar diyar dolaştırılırken, imtiyaz elde eden yabancılar, sabanlarına yapışıyor ve ticaretle uğraşıyorlardı.*’ şeklinde gerçekçi bir durum belirlemesi yapar ve bugün de geçerliğini koruyan şöyle bir yargıda bulunur: ‘*Fakat efendiler, kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeye mahkûmdurlar.*’ Kapitülasyonların, toplumu üretimden nasıl kopardığını ve dramatik sonunu nasıl hazırladığını ise dünyadan verdiği şu örneklerle açıklar:

‘... Bu, tarihin her devrinde aynen geçerlidir. Mesela Fransızlar Kanada’da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bir müddet kılıçla saban birbiri ile mücadele etti ve nihayet saban galebe çalarak İngilizler Kanada’ya sahip oldular. Efendiler; kılıç

²⁸ Avcioğlu, a.g.e., s. 165.

kullanan kol yorulur, fakat sapan kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur.’²⁹

Görüldüğü gibi ekonomik olarak bağımsız ve güçlü olmadıkları taktirde, devletlerin, varlıklarını sürdüremeyecekleri gerçeği burada son derece veciz ve çarpıcı bir örnekle anlatılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal’in, konuşmasında toplumu bir üretim seferberliğine çağırdığı ve onları şu sözlerle bir hedefe kilitlediği görülür: *‘Yeni girdiğimiz halk devrinin, milli devrin milli tarihini de yazabilmek için kalemler sapanlar olacaktır. Bence halk devri, ekonomi kavramı ile ifade olunur. Öyle bir ekonomi devri ki, memleketimiz kalkınmış, milletimiz refah içinde ve zengin olsun.’*³⁰ İşaret edilen bu hedefe ulaşmak için de toplumun – büyük zararlar verdiğini düşündüğü – *“bir lokma, bir hırka”* deyişi ile özdeşleşen felsefeden kurtulması gerektiğini belirtme ihtiyacı duyar ve bu beklentisini de şu sözlerle dile getirir: *‘Bu memleketin halkı ellerinde örnekleriyle ziraat, ticaret, san’at, emek ve sabanın temsilcisi olsun. Bu yeni Türkiye’nin adına “çalışkanlar diyarı” denir. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor; bu millet böyle bir devri yaratacak ve tarihini de yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam, çalışanlara ait olacaktır.’*³¹

Gazi Mustafa Kemal, toplumun önüne koyduğu “ulusal ekonomi” hedefine ulaşmanın ön koşulunun da ekonomik bağımsızlıktan geçtiğini şu sözlerle ifade eder:

‘Tam bağımsızlık için şu ilke var: Milli egemenlik ekonomik egemenlikle sağlanmalıdır. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal, büyük hedefler kağıt üzerine yazmakla, arzu ve dileklerle gerçekleşmez. Bunları gerçekleştirmek için en önemli güç ekonomidir. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça, elde edilecek sonuç uzun süreli olamaz. Zaferimizi sürekli kılmak ve ülkemizi kalkındırmak için ekonomik egemenliğimizi ele almamız lazımdır’.³²

Atatürk’ün kongrede yapmış olduğu açılış konuşmasının her satırı, her cümlesi tarihi derslerle bezelidir. Kendisinin dehası sayesinde ve bin bir güçlülle elde edilen *“siyasi bağımsızlık”*ın”, *“ekonomik bağımsızlık”*elde edilmediği sürece gölgede kalacağını baştan sona konuşmaya egemen olması ise, kuşkusuz onun uzağı görüşünün bir yansımasıdır. Toplum

²⁹ Ayşe Afet İnan, **a.g.e.**, s. 60.

³⁰ **A.g.e.**, s. 65.

³¹ Aynı yer.

³² **A.g.e.**, s. 64.

tepeden tırnağa değiştirmeye kararlı bir büyük devrimcinin, üretimden duyduğu heyecanın konuşmasındaki izlerine de ayrıca dikkat edilmelidir.

Atatürk'ün, kimi bölümlerinden alıntılar yaptığımız bu görkemli konuşmasından sonra, İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ve aynı gün öğleden sonra, kongre başkanı Kâzım (Karabekir)'in yapmış oldukları kapsamlı konuşmalar da, kongreden umulan amacı bütünleyici ve pekiştirici nitelikteki konuşmalardır. Bu izlenim edinilir çünkü her iki konuşmanın da en azından çerçevesinin Mustafa Kemal Paşa ile paylaşılmış olması güçlü bir olasılıktır.

Artık sıra, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yaparak kongre kararları doğrultusundaki ekonomik etkinlikleri gerçekleştirmeye gelmiştir. Söz konusu bu süreçte “*liberal ekonomi*” veya “*devletçi ekonomi*” politikaları gibi uygulama denemeleri olmasına rağmen, Atatürk'ün kongrede işaret ettiği “*ekonomik bağımsızlık*” ve “*ulusal ekonomi*” hedefinden asla sapma olmamış ve sonunda başarılmıştır.

5. Kongre Kararları Doğrultusunda Ekonomiye Ayağa Kaldırma Çabaları

Türkiye İktisat Kongresi'nden sonraki ilk arayışlar, dünya ekonomik buhranının ortaya çıktığı 1929 yılına kadar devam etmiştir. Bir bakıma bu dönem, Osmanlı'dan devralınan ekonomik miras üzerindeki “yeniden yapılandırma” dönemidir denilebilir.

Doğal olarak ilk iş; “*Kongre kararları doğrultusunda ülke ekonomisinin kaldıracağı kim ya da kimler olacaktır?*” sorusunun cevabını bulmaya çalışmak olmuştur. Yönetici kadro bir “*ulusal sermaye*” yaratma gerçeği ile karşı karşıyadır. Bir başka gerçek de ülkede sermaye sahibi girişimcinin olmayışındır. Aydemir, başlangıç yıllarındaki devlet sektörünün durumunu şu sözlerle özetler: *Devlet sektörüne gelince; Osmanlı'dan devralınan fabrikalar ekonomik artı değer yaratmak amacıyla değil, tamamen ordunun gereksinmelerine yanıt verecek bir düzen içinde oldukları gibi, Cumhuriyet yönetimine geçerken de çürümüş ve eskimişlerdi. Kaldı ki bunları geliştirecek bir işletme sermayesi de yoktu.*³³ Bu dönemde bir taraftan devletin kısıt olanakları ile desteklenmek suretiyle bir özel sektör yaratılmaya çalışılmış, diğer taraftan da devletin kendisi ekonomik faaliyetler içerisine girmiştir. Bilindiği gibi bu ekonomik modelin adı, ileride 1930'lardan sonra da uygulanacak olan “*karma ekonomi*” veya “*ılımlı devletçilik*”tir. Atatürk'ün bütünüyle benimsediği bu modelin de kökleri yine

³³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt I, Remzi Kitabevi, 1988, s. 361.

Birinci İktisat Kongresi'ne uzanır. Kongrede Atatürk'ten sonra konuşma yapan Mahmut Esat Bozkurt, yeni Türkiye iktisadının mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiç birine benzemediğini, özgün olduğunu vurgular ve modeli şu sözlerle açıklar: '*...Yeni Türkiye, karma bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi girişim kısmen devlet, kısmen özel girişimci tarafından yerine getirilmelidir. Mesela büyük kredi kurumlarını, sanayi girişimlerini aynı şekilde devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi durumu bunu gerektiriyor*'³⁴ Nitekim 1923-1929 aralığındaki ekonomik faaliyetlere bakıldığında Bozkurt'un ileri sürdüğü sözü edilen bu ekonomik modelin izleri vardır. Örneğin, yine aynı zaman aralığında İş Bankası'nın kurulması (1924), Sanayii ve Maadin Bankası'nın kurulması (1925), Teşvik-i Sanayii Kanunu'nun kabulü (1927) ile kalkınmada özel kesime ağırlık veren bir politikanın uygulandığını görmek olanaklıdır.³⁵

Alev Coşkun, Türkiye'nin Ekonomik Gelişme Tarihi üzerinde önemli yapıtlar veren bir dizi değerli ekonomistin isimlerini geçirdikten sonra bu döneme ilişkin şu saptamada bulunur: "*...(Onlar) 1923-1930 dönemini hiçbir biçimde küçük görmezler. Tüm olumsuz koşullara karşın elde edilen sonuçları önemserler ve bu dönemin ilerdeki ekonomik gelişmeler için bir altyapı niteliğinde olduğunu belirtirler.*"³⁶

6. Planlı Ekonomiye Yöneliş

Yönetici devrimci kadro, 1923-1930 aralığında dışarıdan yardım almadan ve çok kısıtlı bir ulusal bütçe ile ekonomiyi ayağa kaldırmak için yapılanların, amaçladıkları hızlı kalkınmayı gerçekleştirilemeyeceğini görmüş ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın da etkisiyle yeni ekonomi politikaları ve yeni çözümler arayışına girmiştir.

Tarihçi Jevakoff, Atatürk'ün tek bir ekonomi politikası olmadığını, birbirini izleyen iki ekonomi politikası uyguladığını, bunlardan birincisinin İzmir İktisat Kongresi'nin belirlediği liberal yanı ağır basan bir ekonomi olduğunu, ikincisinin de 1920'li yılların sonunda uygulamaya başladığı "devletçi" model olduğunu³⁷ söyler. 1930'lu yıllarla birlikte uygulanmaya

³⁴ Ayşe Afet İnan, a.g.e., s. 76.

³⁵ Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği, İst. Üniv. Yay.: 2846, İstanbul, 1981, s. 36.

³⁶ Alev Coşkun, Liberal Ekonominin Çöküşü / Küresel Kriz Ulusalçı Ekonominin Yükselişi, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1. Baskı: 2011, s. 314.

³⁷ Der. Özer Ozankaya: Alexandre Jevakoff, "Atatürk Ulusal Egemenlik İlkesini Simgesine Yükseltti.", Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 67.

başlayan söz konusu bu modele geçişin, bir listeye dönüştürülebilecek pek çok iç ve dış nedenleri vardır.

Ancak yaşama geçirilen bu yeni ekonomi politikasının da özgün olduğuna dikkat edilmelidir. Atatürk, modelin özgünlüğünü 1929 yılında şu sözlerle anlatır: '*Bizim takibini uygun gördüğümüz (İlmli Devletçilik) ilkesi; bütün üretim ve dağıtım vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar içinde düzenlemek amacını güden Sosyalizm ilkesine dayalı Kollektivizm yahut Komünizm gibi özel ferdî ekonomik teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.*'³⁸ Tarihçi Prof. Dr. Carther Findley de modelin özgünlüğüne ilişkin şunları söyler:

'...1930'lu yılların iktisadi politikalarına baktığımızda orijinallik görürüz. O zamanın büyük gelişmiş demokrasilerinden, Sovyetler Birliğinden, yani Avrupa ülkelerinden ve Japonya'dan başka dünyada çok az bağımsız ülke vardı. O nadir gelişen ülkelerden biri Türkiye idi. Türkiye'de başka ülkeler gibi o dönemin iktisat krizini yaşamıştı ve yaşıyordu. Bu krizle karşı karşıya gelmemek için çok orijinal bir çözüm buldu. Bu model daha sonra bağımsızlığını kazanacak ülkeler için örnek olacak bir çözüm idi. O zamandan 1980'li yıllara kadar, gelişen ülkelerin hemen hemen her birinde benzer bir iktisat politikası takip edilecekti, yani devletçilik kavramı ve bununla ilgili olarak plânlama. 5 yıllık, 4 yıllık, 3 yıllık planlar, karma bir ekonomi, devletin piyasaya müdahale etmesi, kamu sektörünün kurulması.'³⁹

Gerçekten de Türkiye, bu özgün ekonomi politikası ile hem 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın sarsıntısını hem de yine aynı ekonomik modelin sıkı savunucusu ve uygulayıcısı olan İsmet İnönü sayesinde, dışında kaldığımız İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik yıkımlarını - az zararlar - neredeyse zararsız atlattır. Her şeyden öte devlet, başat hedefi olan ekonomik bağımsızlığını da yine bu ekonomik modelle elde edebilmiştir.

1930'da hayata geçirilen bu özgün ekonomik modelin olmazsa olmazı ise, Carther Findley'in de belirttiği gibi planlamadır ve o tarihte yalnız Sovyetler Birliği'nde uygulamadadır. Planlı ekonomiye yönelişte güdülen temel amaç; sanayileşme sürecine girerek geri kalmışlık çemberini kırmak ve ekonomik bağımsızlığı elde etmektir. Kepenek, devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcının 1930'ların başında, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın (BBYSP) benimsenmesi ve uygulanması olduğunu söyler, planın amaçlarını; *Yerel, ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal*

³⁸ Ayşe Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1969, ss. 448-449.

³⁹ Der. Özer Ozankaya: Carther Findley, "24 Karatlık Önder" **Dünya Düşünürleri...**, s. 197.

kaynaklara dayalı sınıai üretim birimleri kurulması, - Özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayiine) öncelik verilmesi, - Sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması şeklinde sınıflandırdıktan sonra, BBYSP'nin salt bir sanayi planı olduğunu vurgular.⁴⁰

BBYSP, üç yıllık bir hazırlık evresinden sonra tamamlanmış, Mustafa Kemal'in süzgecinden geçtikten sonra Bakanlar Kurulu'nun 11 Nisan 1934 tarihli gizli kararı uyarınca, gereğinin yapılması için İktisat Vekâleti'nin 17 Nisan 1934 tarihli yine gizli bir yazısı ile Sümerbank Genel Müdürlüğü'ne bildirilmiştir.⁴¹ Planın uygulamaya girmesinden birkaç ay önce 3 Haziran 1933 tarihinde 2262 sayılı yasa ile kurulan Sümerbank⁴² [Banka olarak kuruluş yasası], BBYSP'nin uygulanmasında lokomotif görevi üstlenmiştir. Bir özel banka yapısında olan İş Bankası ve sonradan kurulan Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü de bu uygulamada rol ve yer alan⁴³ dönemin diğer önemli kurumlarıdır.

Sorumluluk üstlenen kişi ve kurumlar, içtenlikli bir çaba ile yaklaşık on yıl içerisinde; 1934 yılında Kayseri ve Bakırköy Bez Fabrikaları, 1935'te Isparta Gülyağı ve Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikaları, 1936'da İzmit Kağıt Fabrikası, 1937'de Ereğli ve Nazilli Bez Fabrikaları, 1938'de Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikası, 1939'da Karabük Demir Çelik tesislerini işletmeye açmışlar⁴⁴ ve görüldüğü gibi Anadolu'nun çok farklı köşelerinde tüten bacaların yükselmesini sağlamışlardır. Söz konusu bu süreçte, planda öngörülen 23 fabrikadan 19'u faaliyete geçmiştir.⁴⁵

Bütün bu yatırımların finansmanına gelince; Prof. Memduh Yaşa'nın verdiği rakamlara göre, ilk beş yıllık plan için 44 milyon lira harcanması ön görülürken, fiilen harcanan para 100 milyon lirayı bulmuştur.⁴⁶ Türkiye bir yandan dış borç öderken [Lozan uyarınca 1929'dan itibaren Osmanlı'nın borçları ödenmektedir.] sınırlı ölçüde dış kredilerden yararlanmış ve aslında sanayi programını kendi olanaklarıyla gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda

⁴⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, ... s. 60.

⁴¹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 293.

⁴² *T. C. Resmî Gazete*, Sayı: 2424, 11 Haziran 1933, s. 2676.

⁴³ T. Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV)Yay., Ankara, Ekim 2015, s. 35.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, s. 36-40.

⁴⁵ *Kal, a.g.e.*, s. 246.

⁴⁶ Memduh Yaşa (Bu Kitap Prof. Dr. Memduh Yaşa'nın İdaresinde Akbank'ta Kurulan Bir İlim Heyeti Tarafından Hazırlanmıştır.), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 83.

devletçilik, dış yardım ve krediler olmaksızın, kalkınmanın mümkün olabileceğini ispatlamıştır. Bu dönemde 17 milyon borç alındığı halde 36 milyon lira borç ödenmiştir.⁴⁷ Berkes de devletçilik devrinin iki sanayileşme programının, tamamiyle mobilize edilmiş ulusal kaynaklarla sağlandığını söyler.⁴⁸ Bu arada Sovyetler'den alınan kredinin de mal karşılığı [tarım ürünleri] ihracatla ödendiği de hatırlanmalıdır.⁴⁹ 1929-1939 arasındaki on yılda dünya sanayii üretimi yüzde 19 artarken, Türkiye'de sanayii üretimi artışı yüzde 96'yı bulmuştur.⁵⁰

Bu dönemde uygulamaya geçirilen iktisat politikaları içerisinde “millileştirmeye” de bir parantez açmak gerekir. 1933'ten sonra ivme kazanan millileştirme çabaları, yaratılmak istenen “milli ekonomi”nin diğer bir kaldıraçtır. Avcıoğlu, devletçiliğin şeref hanesine bir de imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesinin yazılması gerektiğini belirtir.⁵¹ 1933-1937 aralığında millileştirilen şirketlerin oldukça uzun listesi, aynı zamanda 620 yıllık bir devletin ekonomik bağımsızlığını yitirilişinin de çarpıcı bir belgesi niteliğindedir.

1930'ların Türkiye'si'nin bütçe, araç-gereç donanımı ve yetişmiş insan gücü kapasitesini göz ardı etmeden objektif bir değerlendirme yapıldığında, ortaya çıkarılan bu tablonun bir mucize olduğu gerçeğini teslim etmek gerekir. Söz konusu bu mucizenin sırları da, devrimci yönetici kadronun her şeyden önce yurt severliğinde, ayrıca onların içtenliğinde, özverisinde ve idealist yapılarında aranmalıdır.

Birinci BBYSP'ni, 1938-1942 yıllarını kapsayacak olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın izlediği, ancak İkinci Dünya Savaşı yüzünden uygulanamadığı, buna rağmen yine de planda yer alan bazı projelerin gerçekleştirilebildiği görülür.

Niyazi Berkes, devletçiliğin, içeride ve dışarıda, hatta günümüzde olanaksız olduğu sanılan şeyleri, nasıl olanaklı kıldığına ilişkin çok değerli çözümler yapar ve son olarak devletçiliğin; daha önceki devirlerin sifra indirdiği malî ve siyasî devlet ve ulus itibarını yeniden kurduğunu ve yükselttiğini, ayrıca Türk parasının istikrarını sağlamakla kalmadığını, hatta değerini yükselttiğini ve 1934 yılında bir doların, 1.26 Türk Lirası değerinde olduğunu söyler.⁵² Bu çalışmanın dışında kalan ve ayrıntılarına girilmeyen

⁴⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s. 215.

⁴⁸ Niyazi Berkes, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?**, Yön Yayınları, İstanbul, 1964. s. 97.

⁴⁹ Kal, a.g.e., s. 246.

⁵⁰ Kışlalı, a.g.e., s. 37.

⁵¹ Avcıoğlu, a.g.e., s. 216.

⁵² Daha fazla bilgi için bkz. Berkes, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?.....**, s. 98.

verilere bakıldığında söz konusu dönemin, her yönüyle göğüs kabartan, gurur verici bir dönem olduğu görülür.

7. Mustafa Kemal'in Üretim Heyecanının Sayfalarda Kalan İzleri

Her şeyden evvel üretimin, Mustafa Kemal'in karakter yapısının temel taşlarından birisi olduğunu vurgulamak gerekir. Adeta onunla özdeşleşen bu kavramın oldukça geniş bir yelpazesi vardır. Onun, fikirde, eğitimde, bilimde, politikada ve hatta politikacıda, yönetimde, ayrıca tarımda, ekonomide, sanatta ve kültürde hep üretimi öncelediği görülmüştür.

O, hep kendisi üretmiş ve aynı zamanda ürettirmiştir. Kişisel üretimini görmek için 57 yıllık kısa ömrünün yalnızca on beş yılına bakmak yeterlidir. Çünkü bu kısa zaman dilimine dış dünyayı da şaşırtacak biçimde yüzyılları sığdırdığı bir gerçektir. Söz konusu bu başarı da ancak onun çalışkanlığı ve üretkenliği ile açıklanabilir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, yönetim kademeleri için aradığı başat özellik ise liyakata dayalı üretimdir. Bu nedenle geniş anlamdaki üretim kapsamında bir aksama gördüğü zaman - kendisine en yakın bile olsa - duraksamadan yönetici değişikliğine gitmiş veya ilgili makamdan görev değişikliği talebinde bulunmuştur.

Gazi Mustafa Kemal önceden belirtildiği gibi, henüz kurtuluş günlerinde koyulduğu “milli ekonomi” yaratma doğrultusunda verdikleri mücadelenin sonuçlarını gördükçe de mutlu olmuş, zevk almış ve bu heyecanını son nefesine kadar sürdürmüştür.

Örneğin, hayata veda etmeden bir yıl önce 1 Kasım 1937 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin V. Dönem 3'ncü Yasama Yılı Açış konuşmasında şunları söyler:

‘Endüstrileşmek, en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ham maddeleri ülkemizde bulunan büyük küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. (Alkışlar) En başta vatan savunması olmak üzere, ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve zengin Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zorunluluktur.’⁵³

Yukarıda alıntılanan konuşmasının akışı içerisinde BBYSYSP uyarınca bütün hazırlıkları tamamlanan birkaç fabrikanın da gecikmeden bitirilmesi ve yeni planın hazırlanması yolunda tavsiyede bulunur. Konuşmanın üzerinden bir yıl geçtikten sonra da Dolmabahçe Sarayı'nda hasta yatağında, hayata veda etmeden yaklaşık iki ay önce kabul ettiği Celâl Bayar'a, İkinci bir Dünya Savaşı'nın kapıda olduğunu, ellerini çabuk tutmaları gerektiğini

⁵³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1 Kasım 1937), D. V, C. 20, Sa: 3.

söyleyecektir.⁵⁴ Görüldüğü gibi yaşamını bütünüyle yurduna adayan Gazi Mustafa Kemal'in temel ülküsü, üreterek kalkınan, dolayısıyla ekonomik bağımsızlığını da elinde bulunduran bir Türkiye'dir.

Çağdaş uygarlığın da ötesini hedefleyen, çıtası oldukça yüksek bir lider olan Atatürk için elbette yeterli değildir, ama hayattan ayrılmadan önce söz konusu ülküsüne kavuştuğu ve bunu da başarmanın mutluluğunu tattığı söylenebilir. Teorik olarak yön verip şekillendirdiği ekonomi politikaları, 1930'lu yıllarda meyvelerini vermeye başlamıştır. Anılan dönemde birer birer faaliyete geçen ve bacaları tütmeğe başlayan üretim fabrikalarını ziyaret eden Mustafa Kemal, fabrika şeref defterlerine notlar düşmüştür. Ancak bu notlar, sıradan ve protokol gereği düşülen notlar değildir. Onlar, aynı zamanda bize üretim heyecanı ile yüklü bir lider portresi sunar.

Atatürk'ün, üretim fabrikaları şeref defterleri sayfalarına kendi el yazısı ile bıraktığı izler sürüldüğü zaman, sözü edilen portre ile yüz yüze kalınır.

7.1. Alpulu Şeker Fabrikası Şeref Defteri

Atatürk'ün Alpulu Şeker Fabrikası Şeref Defteri'ne yansıyan duygu dünyasını daha iyi anlayabilmek için, yine bu çalışmanın kapsamı dışında kalmasına rağmen kısa bir hatırlatmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Sıklıkla kullanılan "Cumhuriyet, yokluklar ve yoksunluklar içerisinde kurulmuştur." şeklindeki yargı, oldukça gerçekçidir. İşte o yoklardan biri de şekerdir, ülkede şeker fabrikasının adı bile yoktur ve şeker ithal edilmektedir.

İlk girişim özel kesimden gelir. Uşaklı Molla Ömer oğlu Nuri Efendi, İzmir İktisat Kongresi kararlarının da etkisi ile 1923'te işe koyulur, büyük bir mücadele verir, hükümetten de maddi ve manevi destek aldıktan sonra fabrikanın temeli 6.11.1925 tarihinde atılır ve 17. 12. 1926 tarihinde de üretime geçer. Ancak, fabrikanın yer seçimi ve burada ayrıntılarına girilmeyecek olan kimi spekülasyonlar nedeniyle Uşak Şeker Fabrikası, kısa bir süre sonra Sanayi Maden Bankası'na devredilecektir. Uşak Şeker Fabrikası ülkemizde temeli ilk atılan fabrika olmasına rağmen, şekeri ilk üreten Alpulu Şeker Fabrikası olmuştur.⁵⁵ Bu fabrika da 1923-1930 dönemi ekonomi politikaları çerçevesinde kurulan bir özel girişim eseridir. Türkiye İş Bankası, T.C. Ziraat Bankası ve Trakya illeri özel idareleri ile şahısların ortaklığında kurulmuştur. Maliye ve Ticaret Bakanlarının katıldığı görkemli bir açılış töreni yapılmış ve açılışın yazılı basındaki yankıları büyük

⁵⁴ Ayşe Afet İnan, *Cumhuriyet'in 2. Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s. XI.

⁵⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Kal, a.g.e., ss. 139-147.

olmuştur. Törene katılmış olan ve liberal ekonomi yanlısı olduğu bilinen Ahmet Ağaoğlu, 28 Kasım 1926 tarihli Ulus gazetesinde yaptığı törene ilişkin kapsamlı değerlendirmesini; “*Gazi'nin dehası ve yüksek iradesi bize rehberken başarılacak bir iş kalmayacaktır.*” cümlesi ile sonlandırır.⁵⁶

Atatürk, kendi direktifi ile kurulan ve ilk Türk şekerini üreten Alpullu Şeker Fabrikası'nı 20. 12. 1930 tarihinde ziyaret eder ve Fabrika Şeref Defteri'ne şunları yazar:

20. 12. 1930

Alpullu Şeker Fabrikası'nı gezdim, gördüğüm vaziyetten çok memnun kaldım. Müesesenin daha tevessü etmesini (gelişmesini), şimdiye kadar olduğundan fazla muvaffak olmasını dilerim. Memleketimizin her müsait mıntikasında şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz sırasında tanınmalıdır.⁵⁷ (Bkz. Ek 1)

Gazi M. Kemal

Atatürk, görüldüğü gibi o gün itibarı ile üç yıldır üretim yapan fabrikanın daha da gelişmesini [genişleme karşılığı tevessü kelimesi kullanılmıştır] ve üretimde daha ileri bir noktaya ulaşmasını dilemektedir. Sözü edilen bu yaklaşım, onun mükemmeliyetçi yapısının bir yansımasıdır. Ayrıca yazıda, yurdun uygun olan farklı bölgelerinde yeni şeker fabrikalarının kurulması ve böylece şeker ihtiyacının karşılanması vurgusu ise, Atatürk'ün, tıpkı çocuklarınınkini karşılamaya çabalayan bir aile reisi gibi, sorumluluk duygusu ile bütün ülke insanların yokluğunu çektikleri bir ürüne kavuşmaları için sabırsızlandığını, aynı zamanda da dışa bağımlılıktan kurtulma isteğini gösterir.

7.2. Bursa İpekiş Fabrikası Şeref Defteri

İpekiş de, özel sektörün devlet tarafından desteklendiği ve Mustafa Kemal'in bizzat temel atma töreninde bulunduğu, 1923-1930 aralığındaki Birinci Dönem ekonomi politikaları çerçevesinde planlanan bir fabrikadır. Mustafa Kemal, 1 Ekim 1925 tarihinde yapılan söz konusu törende yaptığı konuşmasında Bursa'nın bir sanayi kenti olmaya elverişli olduğunu vurguladıktan sonra, sermaye sahiplerinin bir araya gelerek ekonomik faaliyetler içerisine girmeleri gerektiğini, devletin de bu girişimleri destekleyeceğini söyler.⁵⁸ Mustafa Kemal, bu sözleriyle anılan Birinci

⁵⁶ A.g.e., ss. 147-152.

⁵⁷ Akt: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, Ankara, 1996, s. 212.

⁵⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ekim 1925, s. 1.

Dönem ekonomi politikasının [1923-1930] arkasında olduğunu açıkça belirtmiş olur. Yani özel sektör işletecek ve devlet destekleyecektir.

Mustafa Kemal'in, Bursa'nın bir sanayi kenti olma potansiyeline sahip olduğunu vurgulamasının nedenlerinden birisi de Osmanlı'nın son dönemlerinde, çoğunlukla Marmara ve Ege bölgelerinde bulunan el işçiliğine dayalı imalathaneler olmalı diye düşünüyoruz. Çalışmada önceden belirtildiği gibi özellikle 2. Meşrutiyet Dönemi'nde sanayileşmeye yönelik bir hareketliliğin olduğu biliniyor. Turgay Akkuş da, söz konusu bu dönemde devletin, sanayi ve ticareti geliştirmeye yönelik müdahalelerinin, Bursa'daki ipekli dokumacılık sektörünü olumlu etkilediğini ve kentteki girişimcilerin, dokuma makineleri ithal ettiklerini söyler.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da varlığı bilinen ticari zeminde tekstil alanında faaliyet gösterecek olan ve 1 Ekim 1925'te temelini attığı bu fabrikayı, üretime geçtiği 1927 Ekim ayında ikinci kez ziyaret eder ve yaklaşık iki saat kalır. Fabrikanın işleyişi ve ürettiği mallardan duyduğu memnuniyeti belirtir.⁶⁰

Son olarak 19 Ocak 1933 tarihinde fabrikayı ziyaret eden Atatürk, Fabrika Şeref Defteri'ne aşağıdaki kısa notu düşer: Not kısadır, ama onun duygu dünyasını çok yalın bir biçimde yansıtır. Temel atma töreninde bulunduğu, gelişim aşamalarını adım adım izlediği fabrikada onu mutlu kılan kuşkusuz üretimdir. Bunu gördüğü için sevinçlidir, Sevincin sözlük anlamlarından birisi de “gurur” olduğuna göre, Mustafa Kemal, burada sözcüğe bu anlamı da yüklemiştir denilebilir. Fabrikada gördüğü üretim tablosu, onun için bir gurur tablosudur.

19. I. 1933

İpekiş Fabrikası'nda gördüklerimden çok sevinç duydum.⁶¹
(Bkz. Ek 2)

Gazi M. Kemal

7.3. Eskişehir Şeker Fabrikası Şeref Defteri

Atatürk'ün, yukarıda değinilen Alpulu Şeker Fabrikası Şeref Defteri'ne yazmış olduğu; '*...memleketimizin her müsait muntikasında şeker fabrikalarının çoğalması..*' dileğinin sözde kalmadığı ve gerçekleştiği görülür. Yazıdaki vurgulama doğrultusunda yurt genelinde uygun üretim ve

⁵⁹ Turgay Akkuş, “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat”, **Çağdaş Türk Tarihi Araştırma Dergisi (ÇTTAD)**, VII/16-17 Bahar-Güz, İzmir, 2008, s. 126.

⁶⁰ **Milliyet**, 3 Ekim 1927, s. 1.

⁶¹ Akt: Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk İlkeleri**, Ankara, 1996, s. 213.

yatırım alanları taraması yapılmıştır. Taramalar, Türk ve Rus uzmanların yer aldığı heyetler tarafından yapılır. Söz konusu bu taramalar sonunda işaret edilen bir yer de Eskişehir bölgesidir. Raporda, bölgenin şeker pancarı üretimi, dolayısıyla şeker fabrikası için uygun olduğu belirtilmiştir.⁶²

Turan Veldet, sözü edilen rapor uyarınca bölgede bir şeker fabrikası kurulması kararı alındıktan sonra, fabrikanın üç milyon lira sermayeli “Anadolu Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi” tarafından kurulduğunu, şirket sermayesinin ise % 51'nin Türkiye İş Bankası'na, % 24,5'nun T.C. Ziraat Bankası'na ve diğer % 24.5'nun ise Sanayi ve Maadin Bankası'na ait olduğunu söyler.⁶³ Veldet, fabrikanın temellerinin 1 Şubat 1933 tarihinde atıldığı ve 1 Nisan 1933 tarihinde montaj çalışmalarına başlandığı, bütün çalışmaların altı buçuk ay gibi kısa bir sürede bitirildiği ve 20 Ekim 1933 tarihine ilk deneme üretimine geçildiği, fabrikanın resmi açılışının ise 5 Aralık 1933'te gerçekleştirildiği bilgisini verir.⁶⁴ Eskişehir Şeker Fabrikası, ülkenin üçüncü şeker fabrikasıdır. Kurulduğunda günde 1500 ton pancar işleme kapasitesine sahipken, daha sonra 7200 tona kadar yükselmiştir.⁶⁵

Nazmi Kal, fabrikanın açılış tarihine ilişkin bir belirsizliği de Celâl Bayar'a atfen giderir. Bazı kaynaklar, yukarıda da belirtildiği gibi açılışın 5 Aralık'ta yapıldığı notunu düşerler. Oysa açılış töreninde bulunan Atatürk, fabrika Şeref Defteri'ni 4 Aralık 1933'te imzalamıştır. Kal, açılışın Atatürk tarafından defterin imzalandığı 4 Aralık'ta yapıldığını, 5 Aralık'ta ise fabrikanın üretime geçmiş olacağı yorumunu yapar.

Atatürk, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın açıldığı tarihte Şeref Defteri'ne şunları yazar:

4.12.1933

Eskişehir Şeker Fabrikası, Milli ölküye derin alakanın yükselmiş, değerli vesikasıdır. Memleketin şeker ihtiyacını tatmin yolunda muvaffakiyetli son adımlardan biridir ve şeker ihtiyacının temini hedefine varılmak üzere olduğunun ümit dolu müjdecisidir.

Bu yüksek milli eseri, yarım yıl gibi pek az bir zamanda başarmak, teşebbüs ve hizmetinde bulunan milli müesseselerimizi takdir ve tebrik eylerim. Eserin fiilen vücut bulmasında bizzat çalışmış olan kıymetli arkadaşların ciddiyet ve yorulmaz faaliyetlerine hassaten teşekkür ederim.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 108.

⁶³ Turan Veldet, **Türkiye Şeker Sanayi (1926-1976)**, Türkiye Şeker Fabrikası Yayını, Ankara, 1979, s. 407.

⁶⁴ Aynı yer.

⁶⁵ Kal, **a.g.e.**, s. 157.

Eskişehir Şeker Fabrikası gibi, modern bir sanayi ocağı vücuda getirmiş olmakla, teşebbüs ve himmet sahipleri, memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlerimiz önünde fiilen ve maddeten ispat etmiş bulunuyorlar.

Türkiye Cumhuriyeti'ni böyle sanayi müesseseleri ile zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet!⁶⁶ (Bkz. Ek 3)

Gazi M. Kemal

Atatürk'ün, yazının birinci paragrafında fabrikanın bitirilerek üretime sokulmasını, erişilmek istenen “milli ülkü” hedefi kapsamında değerli bir belge olarak nitelemesi, onun “milli ekonomi” doğrultusunda önemli bir dönemeci daha geride bırakmış olmanın mutluluğu içinde olduğunu gösterir. Arkasından fabrikanın, zamana yayılmadan altı, altı buçuk ay gibi kısa bir sürede bitirilmiş olmasının yanında, yine kendisinin yönlendirmesi ile birer milli kurum kimliği ile T.C. İş Bankası, T.C. Ziraat Bankası ve Maadin Bankası'nın, söz konusu eserin ortaya çıkmasında oynadıkları role dikkat çekmesi de, onu mutlu kılan diğer unsurlar olarak karşımıza çıkar.

Yazıda; eseri bu kadar kısa sürede ortaya çıkarmak için çalışan ve özverili bir biçimde çaba gösteren tüm çalışanlara özel bir teşekkür sunulmuş olması ise, Atatürk'ün emeğe duyduğu saygının göstergesidir.

Atatürk'ün, fabrika Şeref Defteri'ne düştüğü notta; bir “sanayi ocağı” olarak nitelediği fabrikanın hizmete sokulmuş olmasını, memleketin ihtiyacı olan diğer sanayi kurumlarının da – ülkü birliği olduğu takdirde – yapılabileceğini vurgulamış olması, onun sanayileşme yolundaki hırsını, sabırsızlığını ve aynı zamanda üretim coşkusunu yansıtan satırlar olarak almak gerektiği düşüncesindeyiz.

Yazının son paragrafında ise, ekonomik olarak gelişmiş bir Türkiye Cumhuriyeti'ne kavuşmuş olmanın, onun iç dünyasındaki en büyük özlem olduğunun izleri sürülür. Nihayet ülkesine sanayi kurumlarını kazandırmada emeği geçenlere “minnet” duygularıyla yüklü olduğunu belirtmiş olması da yine onun olağanüstü yurtseverliğinin simgesi gibidir.

7.4. Gemlik Sümerbank Suni İpek Fabrikası Şeref Defteri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekstil alanında yokluğu çekilen sanayi ürünlerinden birisi de suni ipektir. BBYSP çerçevesinde olmak üzere söz konusu bu boşluğu da Sümerbank dolduracaktır. Sümerbank, Gemlik'te bir Suni İpek Fabrikası kuruluş kararını alır. Yılda 300 ton suni ipek üretecek

⁶⁶ Akt: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, Ankara, 1996, s. 214-215.

kapasitede olan Sümerbank Gemlik Suni İpek ve Viskos Mamulleri Sanayii Müessesesi'nin temeli 28 Kasım 1935'te atılır ve Atatürk tarafından 1 Şubat 1938 tarihinde işletmeye açılır.⁶⁷ Atatürk, duygularını Şeref Defteri'ne şu satırlarla yansıtır:

1.II.1938

Sümer Bank Suniğ İpek Fabrikası'nı ziyaretimden duyduğum bahtiyarlık büyüktür. Bu değerli kurumun, millet için kutlu olmasını dilerim.⁶⁸(Bkz. Ek 4)

K. Atatürk

Belgede yer alan sözler, yaşamını büyük bir davaya adanmış olan bir liderin, kısa ama duyduğu mutluluğu olanca derinliği ile aktaran kısa sözleridir. Kişisel olarak mutludur, çünkü hedefine yönelik bir adım daha atılmıştır. Ancak, asıl mutluluğunun yine millet adına olduğuna dikkat edilmelidir.

7.5. Bursa Sümerbank Merinos Fabrikası Şeref Defteri

Bursa Merinos Dokuma Fabrikası da BBYSP uyarınca kurulması kararlaştırılan bir sanayi kurumudur. Fabrikanın kurulması ile güdülen temel amaç, yine dışa bağımlılıktan kurtulmaktır. Çünkü taranmış yün ipliğinden üretilen kumaş cinslerini dokuyabilmek için yabancı ülkelere yılda beş milyon lira değerinde taranmış yün ipliği ya da *kamgran* [kaliteli yünden yapılmış iplik ve bu iplikle dokunmuş kumaş] ithal etmek zorunluluğu vardı. Bursa Merinos Fabrikası, 28 Kasım 1935'te temelleri atılan ve ülkede yünlü kumaş piyasasında çok aranan *kamgran ipliğini* üretmek için kurulan bir fabrikadır.⁶⁹

Atatürk'ün, Gemlik İpekiş ve Bursa Merinos Dokuma Fabrikalarının açılışlarına doktorlarının uzun süreli yatak istirahati uyarısını dinlemeyerek katıldığı bilinmektedir. Nisan 1937 sonlarında, özellikle Mayıs 1937 içerisinde sıklıkla görülen burun kanamaları ile kendini gösteren rahatsızlık, 22 Ocak 1938 tarihinde Ankara'dan İzmit-Derince yoluyla geçtiği Yalova'da⁷⁰ daha farklı bir boyut kazanacak ve doktoru Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, kendisine karaciğer rahatsızlığı teşhisini koyacaktır. Ankara'dan çağrılan daimi doktoru Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp de 23 Ocak 1938 tarihinde teşhisin doğruluğunu onaylayacaktır. Başlatılan ilaç tedavisinin yanında, en az üç haftalık yatak istirahati gibi önemli bir doktor

⁶⁷ Kal, a.g.e., s. 304.

⁶⁸ Akt: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, Ankara, 1996, s. 216.

⁶⁹ Kal, a.g.e., ss. 301-302.

⁷⁰ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, İkinci Baskı Haziran 1998, s. 109.

uyarısına rağmen, Atatürk'ün, Yalova'da sadece bir hafta istirahat ettikten sonra 1 Şubat'ta, Orhangazi üzerinden Gemlik'e geçtiği biliniyor.

Aynı gün, Gemlik Suni İpek Fabrikası'nın açılışını gerçekleştirmiş ve fabrika Şeref Defteri'ne yukarıda irdelediğimiz notu düşmüştür. Ertesi gün, 2 Şubat günü de Bursa için çok önemli bir gündür. Döneminin en ileri teknolojisi ile donatılmış Sümerbank Merinos Fabrikası işletmeye açılacaktır. Atatürk saat 16.00'da fabrikaya gelir, büyük coşku ile karşılanır, sonra işletmeyi gezerek her makine hakkında ilgililerden bilgi alır, nihayet gösterilen düğmeye basarak fabrikayı işletmeye açar.⁷¹ Açılış törenini ertelemeyi düşünmeden, sağlığını hiçe sayıp geldiği ve açılışını yaptığı Fabrika Şeref defterine şunları yazdığı görülür:

2. I.1938/ Bursa

Sümer Bank Merinos Fabrikası çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci artıracaktır. Bu eser yurdun, hususu ile Bursa Bölgesi'nin endüstri inkişafına ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir. Eserin başarılmasından Ekonomi Bakanlığı'nı tebrik ederim. Sümer Bank direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı gördüğüm gibi yüksek bilgi, tam düzenli idarede, direktörüne başarı temenni ederim.⁷² (Bkz. Ek 5)

K. Atatürk

Atatürk'ün, Şeref Defteri'ne düştüğü yukarıdaki notta; çok değerli bir eser olarak nitelediği fabrikanın "milli sevinci" arttıracağına olan inancını belirtmiş olması, yerli sanayii yaratacak olan kurumların birer birer ortaya çıkmalarından ötürü duyduğu gururun, yazıdaki dışa vurumudur. Yazının devamında eserin ortaya çıkmasında emeği geçenleri anması ve Sanayi Bakanlığı'nı kutlaması, ayrıca fabrikanın çekici gücü olan Sümerbank Genel Müdürlüğü'ne teşekkür etmesi ve fabrikada gözlemlediği göz doldurucu iyi yönetimin devamını dilemesi de yine onun liyakata ve üretkenliğe verdiği önemin göstergesi olarak alınmalıdır.

Yukarıda da değinildiği gibi Atatürk, Bursa'ya geldiğinde ciddi bir hastalığın tehdidi altındadır. Ancak, Bursa'da Kurun Gazetesi başyazarı Asım Us'a verdiği röportajda onun bütün dünyasını "milli ülkü"nü işgal ettiği açıkça görülür. Asım Us'a şunları söyler:

'Bursa düşman işgalinden kurtulduktan sonra ben buraya gelmişim. Bana bu bölge halkı büyük gösteriler yaptılar. Bunu

⁷¹ Daha fazla bilgi için bkz. Orhan Çekiç, **1938 Son Yıl**, Kaynak Yayınları 4. Basım, İstanbul, Ocak 2014, ss. 215-227.

⁷² Akt: Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk İlkeleri**, Ankara, 1996, s. 217.

olduğu gibi hatırlıyorum. Bugün Bursa ve havalisinin yaptığı gösteriler ilk gördüğümünden çok üstün oldu. Bunun sebebinin kendi kendime şöyle izah ediyorum: İlk gelişimdeki gösteriler, kendilerini yabancı istilasından kurtarış içindi, şimdiki gösteriler onların ekonomik hayatta yükselişine ve refahına yarayan endüstri fabrikalarımızın kurulmuş olmasından ileri geliyor. Bundan çok memnun oldum.’⁷³

Görüldüğü gibi Atatürk, Bursa’ya bu ikinci gelişindeki heyecanın yüksek oluş nedenini, bölgeye kazandırılmış olan üretim fabrikalarını işaret ederek açıklamakta ve bundan çok büyük mutluluk duyduğunu vurgulamaktadır. Onun bu yaklaşımı da hep savunageldiği “ekonomik savaş” kazanımının daha önemli olduğu tezini pekiştirmektedir.

Sonuç

İşgal altındaki bir ülkede siyasi bağımsızlığı elde etmek için verilen “Milli Mücadele” ile neredeyse eşzamanlı olarak girişilen böylesi bir ekonomik mücadele, dünya siyasi tarihinde tek örnektir. Bu mücadelede dönemin koşulları altında gerçekleştirilen 1923 İzmir İktisat Kongresi’nin ayrıcalıklı bir yeri vardır. 1923’te cumhuriyet ilan edildikten sonra, özellikle otuzlu yıllarda iş başındaki hükümetlerin de başat uğraşısı yine ekonomi olmuştur. Ekonomik bağımsızlığı elde etmek ve geri kalmış bir ülkenin hızlı bir biçimde kalkınmasını sağlamak ise, ulaşılmak istenen temel amaçtır.

Söz konusu bu amaca, hem 1923-1929 hem de 1930 sonrası uygulanan özgün ekonomi politikaları ile ulaşılmak istenmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın doğuracağı sonuçlar önceden görülmüş ve her iki modelde de ülke kaynaklarının kullanılmasında yoluna gidilmiştir. Yani iç ve dış borç yapmaksızın, kendi öz kaynaklarına dayalı bir kalkınma modeli benimsenmiştir.

Bu arada işlenmekte olan toprak miktarını arttırarak, modern tarımsal faaliyetlere yönelerek, üreticiyi desteklemek için Ziraat Bankası’nın kredi faizlerini düşürerek tarım alanında da büyük ilerleme kaydedildiği görülmüştür. Bu süreçte, bir üretim sevdalısı olan Atatürk’ün, doğrudan kendisinin eylemli olarak yer aldığı tarımsal faaliyetleri ve söz konusu faaliyetlerin ülkeye kazandırdığı katma değeri de göz ardı etmemek gerekir.

Yine her iki dönemi kapsayan sanayileşme yolundaki atılımlarda başlangıçta güdülen temel amaç – doğal olarak- tüketim mallarının üretimidir. Çünkü pek çok temel üründe dış alım yapılmaktadır. Bu dönemin

⁷³ Orhan Çekiç, a.g.e., s. 223.

temel üretim malları ise, üç beyaz olarak adlandırılan “un, şeker ve bez” üçlüsünde tanımını bulur. İlerleyen süreçte buna üç siyah olarak adlandırılan “kömür, demir ve petrol (neft)” üçlüsü eklenecektir. Osmanlı’dan alınan ekonomik miras zemininde toplumun, ekmeğe ve çayına atacak şekere, ayrıca sırtına geçirecek giysiye olan ihtiyacı büyüktür ve yönetici kadro bunun farkındadır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk ve devrimin bilincinde olan dönemin yönetici kadroları, ekmeğini eline alacak olan Türk insanının, o ekmeği rahat ve güvenlik içerisinde yiyebilmesi için “uçak sanayii”den tutun da “demir-çelik” sanayiine kadar uzanan, güvenlikle ilgili bir dizi ağır sanayi hamlelerine yöneldikleri de bilinmektedir.

Batılı bilim insanlarının, yerli ve yabancı ekonomistlerin bu başarı öyküsünü taktirle andıkları çok sayıda değerlendirmeleri mevcuttur.⁷⁴ Anılan değerlendirmelerde Mustafa Kemal Atatürk’ün, söz konusu başarıdaki rolünün altı özenle çizilir ve dürüstlükle gerçek teslim edilir. Niyazi Berkes de, bu başarının evrenselliğine ilişkin şunları söyler:

‘... Atatürk Türkiye’sinin itibarı son yirmi yıllık tarihte erişilmemiş bir seviyeye çıktı ve bu yalnız Batı dünyasında olmadı. Bütün Doğu dünyasında kurtuluş isteyen halkların gözü Türkiye’ye çevrildi. Araplar, Hintliler, Endonezyalılar, Çinliler, hatta Japonlar Kemalizmi tanımaya, dillerinde onun hakkında kitaplar yazmaya başladılar. ... Bu memleketlerin bazılarının liderleri doğrudan doğruya Türk kalkınmasından ilham aldılar...’⁷⁵

Bu gerçek, Atatürk’ün bağımsızlık tutkusu, yurduna ve yurt insanına olan ölçsüz sevgisi, ayrıca onun üretim heyecanı ve sanayileşme coşkusu ile açıklanabilir. Aksi takdirde yarı sömürge konumundaki bir ülkenin kaderini on beş yıl gibi kısa bir sürede değiştirmesi olanaksızdı.

Çalışmada, Atatürk’ün fırsat buldukça kâh açılışlarını yaptığı, kâh özellikle ziyaret ettiği kimi fabrikaların şeref defterlerine yazdıkları çözümlenerek onun sanayileşme coşkusu yansıtılmaya çalışıldı. Söz konusu bu coşku, Nazilli İplik ve Basma Dokuma Fabrikası’nın 9 Ekim 1937 tarihindeki açılış töreninde söylediği birkaç kelimedenden ibaret bir cümlede gerçek anlatımına kavuşur. Şevket Süreyya Aydemir’in, Prof. Dr. A. Afet İnan’ın “Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler” isimli eserinden aktardığı bir anı, onun sanayileşmeden duyduğu coşkuyu çarpıcı bir biçimde yansıtır.

“Atatürk, fabrikada 480 büyük tezgâhı ve tezgâhların yanı başında duran işçileri gören bir platformdaydı. Fabrika müdürünün verdiği

⁷⁴ Daha fazla bilgi için Prof. Dr. Özer Ozankaya’nın **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk** kitabına bakılabilir.

⁷⁵ Berkes, a.g.e., s. 99.

bir işaretle bin başlı dev, korkunç bir kükreyiş, bir kuduruşla birden harekete geçti. Müdürün verdiği o işaretle bütün motorlar, tezgâhlar birden coşmuş, kudurmuşlardı. Şimdi Menderes vadisi göklerine kadar vuran, Menderes'in kim bilir kaç defa duyduğu yer sarsıntısı gürültülerini, yıldırım uğultularını andıran bir dünya titreyişi havayı dolduruyordu..."

Yukarıda sözcüklerle resmedilen tabloyu büyük bir heyecanla izleyen Atatürk'ün dudaklarından farkında olmadan şu sözcükler dökülür: *'İşte bu bir musikidir!..'*⁷⁶

1930'ların ekonomideki başarı öyküsünü yazan veya yazdıran, makina dişlilerinin çıkardığı sesleri musikiye benzeten bu coşkudur. Diğer bir deyişle dönemin ağır koşulları altında "Misak-ı İktisat" mucizesini Atatürk'ün bu üretim sevdası ve sanayileşme coşkusu yaratmıştır denilebilir.

Neredeyse yaklaşık yüz yıl önce pratiği yapılan ve meyveleri alınmış olan Kemalist politikaların - çalışmada önceden vurgulandığı gibi - özellikle bu "Covid 19 Pandemisi" sürecinde, yüz yıl sonra bugün, yine özel sektörü de yadsımadan "devletçi ekonomi politikası" ve "sosyal devlet" pratiği ile yol açıcı nitelikte olduğu bir kez daha anlaşılmalı olmalıdır diye düşünüyoruz. O halde - hangi dönem olursa olsun - yönetim erkini elinde bulunduranların, çığır açan bu bağımsız politikaların izini sürerek, uygulamalar sırasında karşılaşılan kimi hataları düzelterek ve sözü edilen politikaları daha da geliştirerek geleceğe yürümleri, Atatürk gibi içtenlikli bir biçimde üretime önem verip, üretimden zevk alarak çalışmaları, 1923 Cumhuriyet kuşağının bıraktığı mirasa saygının gereğidir.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Resmî Gazete

Kitaplar

Akşin, Sina, (Siyasal Tarih 1789-1908) Zirveden Çöküş Osmanlı Tarihi 2, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, t.y.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Cilt II (1920-1927), Öndördüncü Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981.

⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 399-400.

- Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği**, İst. Üniv. Yay.: 2846, İstanbul, 1981.
- Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün – Bugün -Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, İkinci Basım Şubat 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt I, Remzi Kitabevi, 1988.
- Berkes, Niyazi, **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?**, Yön Yayınları, İstanbul, 1964.
- _____, **Türkiye'de Çağdaşlaşma (Yayına hazırlayan: Ahmet Kuyaş)**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 2002.
- Coşkun, Alev, **Liberal Ekonominin Çöküşü / Küresel Kriz Ulusalçı Ekonominin Yükselişi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1. Baskı: 2011.
- Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi** (Bu kitap, Prof. Dr. Memduh Yaşa'nın idaresinde Akbank'ta kurulan bir ilim heyeti tarafından hazırlanmıştır.), Akbank Kültür Yayını, APA Ofset Basımevi, İstanbul, 1980.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 3. Baskı: Mart 2004.
- Çekiç, Orhan, **1938 Son Yıl**, Kaynak Yayınları 4. Basım, İstanbul, Ocak 2014.
- İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1982.
- İnan, Ayşe Afet, **Cumhuriyet'in 2. Sanayi Planı 1936**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.
- _____, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı: 2018, s. 12.
- _____, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1969.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Kal, Nazmi, **(1923-1939 Cumhuriyetin Kalkınma Mucizesi) Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar**, Sonsöz Matbaacılık, Ankara, 2014.
- Karaduman, Fethi, **Altın Yıllar**, A7 Kitap, İstanbul, Şubat 2020.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 99, Remzi Kitabevi, İstanbul, Altıncı Basım- Eylül 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, İstanbul, 4. Baskı: Aralık 1995.
- Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, İkinci Baskı Haziran 1998.
- _____, **İzmir Yollarında**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

- Palaoğlu, Mustafa Kemal, **Müdafaa-i Hukuk Saati**, Bilgi Yay., Ankara, 1998.
- Palazoğlu, Ahmet Bekir, **Atatürk İlkeleri**, THK, Ankara, 1996.
- Perinçek, Doğu, **Türkiye'nin Anayasa Birikimi**, Kaynak Yatırımları, İstanbul, İkinci Basım: Haziran 2012.
- Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1982.
- _____, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.
- Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yay., Ankara, 1982.
- Turan, Veldet, **Türkiye Şeker Sanayi (1926-1976)**, Türkiye Şeker Fabrikası Yayını, Ankara, 1979.
- Ülken, Yüksel, **Atatürkçülük II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 325., İstanbul, 1997.
- Yücel, T. Fikret, **Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü**, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV)Yay., Ankara, Ekim 2015.

Makaleler

- Akkuş, Turgay, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat", **Çağdaş Türk Tarihi Araştırma Dergisi (ÇTTAD)**, VII/16-17 Bahar-Güz, İzmir, 2008, ss. 119-141.
- Findley, Carther, "24 Karatlık Önder" **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti**, Der. Özer Ozankaya Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 191-199.
- Jevakoff, Alexandre, "Atatürk Ulusal Egemenlik İlkesini Simge Düzeyine Yükseltti.", **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti**, Der. Özer Ozankaya, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 59-68.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Dergiler

Eskişehir Halkevi Dergisi

EKLER

Ek. 1:

20. XII. 1930.

Alpullu Şeker Fabrikasını
gezdüm ; ~~gördüğüm~~
vaziyette. Çok memnuna
kaldım, müessesenin
daha teressü etmesini,
şimdiye kadar olduğun-
dan fazla muvaffak olma-
sını dilerim. Memleke-
timizin her müsait
mıntikasında şeker
fabrikalarının çoğal-
ması ve bu suretle
memleketin şeker ihtiya-
cının temini mühim
hedeflerimiz sırasında
teminmalıdır.

Gayri M. Kemal

(Belge, Alpullu Şeker Fabrikası Arşivi'nden)

Ek 2:

19. I 1933
İpekîş Fabrikasında
da gördüklerimden
çok sevînce duy-
düm.
Gavzi M. Kemal

(Belge, Bursa İpekîş Arşivi'nden)

Ek 3:

4/12/1933

Eskişehir Şeker Fabrikası, Milli
 Ülkeye derin alâkanın yükselmiş, değerli
 vesikasıdır; Memleketin şeker ihtiyacını tatmin
 yolunda müvaffakiyetli son adımlardan
 biridir ve Şeker ihtiyacının temini hedefine
 varılmak üzere olduğunun ümit dolu
 müjdecisidir.

Bu yüksek milli eser, yarım yıl gibi
 pek az bir zamanda başarmak, teşebbüs ve
 himmetinde bu lütfan Milli Müesseselerimizi
 Takkir ve tebrik ederim. Eserin filen vücut
 bulmasında, bizzat çalışmış olan Kıymetli
 Arkadaşların Ciddiyet ve yerleşik faaliyet
 lerine Hassatan teşekkür ederim.

Eskişehir Şeker Fabrikası gibi, Modern
 bir sanayi Değeri vücutta getirmiş olmakla,
 Teşebbüs ve himmet sahipleri, memleketimizin
 bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi
 müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda
 yaratmak mümkün olacaktır. Biz de
 gözlemlerimiz içinde, filen ve şaddele;
 dipat etmiş bulunuyorlar.

Türkiye Cumhuriyetini, böyle
Sanayi müesseseleriyle zenginleştirilene,
Güzelleştirilene Minnet!
Gazi M. Kemal

A. Kaya
5.12.1933

5.12.1933

(Belge, Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi'nden)

Ek 4:

1-II-1938
Gemlik

Sümer Bank Sünçipek Fabrikasını
ziyaretimden duyduğumu bahsetmiş
büyük tür, bu değerli kurumun,
Millet için kutlu olmasını dilerim.
K. Atatürk

(Belge, Gemlik Suni İpek Fabrikası Arşivi'nden)

Ek 5:

2/II/1938
Bursa

Sümer Bank Merinos Fabrikası,
çok kıymetli bir eser olarak milli
sevinci arttıracaktır. Bu eser yurdun,
Hüsürile ^{Bursa} Bölgesinin endüstri inkişafı
na ve büyük milli ihtiyacın gideril-
mesine yardım edecektir. Eserin
başarılmışından Ekonomi Bakanlı-
ğını tebrik ederim. ~~■~~ Sümer Bank
direktörlüğüne teşekkür ve Fabrika
yı gördüğüm gibi yüksek bilgi,
tam düzenli idarede, direktörüne
başarı temenni ederim.

H. Atatürk

(Belge, Bursa Merinos Fabrikası Arşivi'nden)